

Valori referențiale generate de articolul definit și de cel indefinit românesc în determinarea substantivului. Studiu de caz: *Scrisoarea lui Neacșu (1521)*

Maria Aldea
Universitatea «Babeș-Bolyai»
Cluj-Napoca, România

Rezumat

Apelând la primul text scris în limba română, *Scrisoarea lui Neacșu (1521)*, lucrarea noastră își propune să urmărească evoluția articolului definit și indefinit românesc în plan semantico-pragmatic și valorile referențiale pe care aceste articole le generează: valoarea anaforică, declanșată de articolul definit, și cea cataforică, produsă de articolul indefinit.

1 Introducere

1.1 De ce valori referențiale?

Conceptului de *enunțare* i-au fost dedicate, începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, numeroase analize¹. Înțelegem ca punere în funcțiune, ca actualizare a limbii printr-un act individual, particular de utilizare, *enunțarea* nu este altceva decât prezența locutorului în propriul său discurs: «...enunțarea este, în principiu, ansamblul de fenomene observabile atunci când se declanșează în timpul unui act de comunicare dat...»², este «elementul esențial al relației limbă-lume: ea permite să reprezentăm în enunț faptele, dar ea constituie prin ea însăși un fapt, un eveniment unic, definit în timp și în spațiu»³.

¹Vezi, în acest sens, É. BENVENISTE (1966, 1974), Catherine KERBRAT-ORECCHIONI (2002), D. MAINGUENEAU (1981), G. KLEIBER (1994), A. CULIOLI (1990) ș.a.

²Cf. Catherine KERBRAT-ORECCHIONI (2002: 32): «...l'énonciation, c'est en principe l'ensemble des phénomènes observables lorsque se met en branle, lors d'un acte communicationnel particulier, l'ensemble des éléments que nous avons précédemment schématisés».

³Cf. D. MAINGUENEAU (1996: 37): «L'énonciation constitue le pivot de la relation entre la langue et le monde: elle permet de représenter dans l'énoncé les faits, mais elle constitue elle-même un fait, un événement indéfini dans le temps et l'espace.»

Fenomen ce ilustrează prin excelență enunțarea, ce se produce *în și prin* enunțare, *referința* este un *act de limbaj* prin care un locutor, selectând și utilizând anumite elemente din limbă, desemnează o realitate nonlingvistică, adică desemnează un obiect din lume: «...numim “referință” procesul de punere în relație al enunțului cu referentul, adică ansamblul de mecanisme care fac să corespundă unor unități lingvistice date anumite elemente din realitatea extralingvistică»⁴. Altfel spus, actul de referință constă în folosirea formelor lingvistice —de tipul cuvânt, sintagmă, frază—, cu scopul de a evoca entități (obiecte, persoane, evenimente, proprietăți, procese) ce aparțin unor universuri reale sau fictive, exterioare sau interioare⁵.

Este bine știut că orice discurs, orice vorbire (văzute ca rezultate ale actului enunțării) se desfășoară într-un anumit cadru⁶. Acest cadru are rolul de a ajuta receptorul în descifrarea și înțelegerea enunțului. De exemplu, un substantiv primește o valoare concretă, exactă, adică poate denota obiecte, numai în vorbire. Ca să aibă o înțelegere cât mai exactă a formei lingvistice —în cazul nostru, a substantivului— și, implicit, a textului, cel care receptează enunțul trebuie să fie foarte atent la determinanții ce apar în apropierea numelui, pentru că acești determinanți reduc un număr de n sensuri ale substantivului la unul singur —exact, precis, sens pe care doar intenția emițătorului îl concretizează în acel loc al textului.

Observație: Nu în același fel stau lucrurile atunci când se pune problema elaborării schemei noționale în terminologie bilingvă, a formei de exprimare a clasei definițiilor: lexeme simple vs unități onomatologice complexe. Din acest punct de vedere, se poate afirma că aceste lexeme sunt multinoționale și monoreferențiale în limba A, respectiv, monofuncționale și multireferențiale în limba B: de exemplu, adjectivele *industrial* și *comercial* constituie grupa sintagmatică multinoțională (unitate onomatologică complexă) în *beneficii industriale și comerciale*. Demonstrația a fost realizată de către Taraba și Levická⁷, iar concluzia este că «în lexicografie și în terminologie bilingvă, echivalența termenilor compuși sau polinucleari trebuie să opereze asupra “contextualității paralele”, adică echivalența deno-

⁴Cf. Catherine KERBRAT-ORECCHIONI (2002: 39): «...nous appellerons “référence” le processus de mise en relation de l'énoncé au référent, c'est-à-dire l'ensemble des mécanismes qui font correspondre à certaines unités linguistiques certains éléments de la réalité extralinguistique».

⁵Cf. Martin RIEGEL, Jean-Christophe PELLAT, René RIOUL (1994: 569).

⁶După E. COSERIU (1962: 309 ș.u.), cadrul reprezintă totalitatea circumstanțelor vorbirii, circumstanțe ce pot fi grupate în patru tipuri: *situație*, *regiune* (zonă, ambitu, ambient), *context* (idiomatic, verbal: imediat și mediat, extraverbal: fizic, empiric, natural, practic sau ocazional, istoric, cultural) și *univers de discurs*.

⁷J. TARABA (1991), J. TARABA & J. LEVICKÁ (2005): «en lexicographie et terminographie bilingue, l'équivalens de termes composés ou “polynucléaires” doit s'opérer sur la “cotextualité parallèle”, c'est-à-dire l'équivalence dénomminative et référençielle attestée par l'ensemble des textes thématiquement homogènes. Voila pourquoi nous distinguons pour les unités onomatologues complexes deux types d'équivalence: a) sens usuel, b) terme(s)-citation vérifié dans les textes de loi des langues source et cible».

minativă și referențială să fie susținută de ansamblul de texte tematic omogene. Iată de ce distingem pentru unitățile onomatologice complexe două tipuri de echivalență: a) sens uzual, b) termen(-i)-citat(-ți) verificați în textele de lege din limbile A, respectiv B.».

Astfel, datorită locului în care poate să apară un substantiv într-un text, putem vorbi de un *context*⁸ (situațional apropiat) ce poate preceda sau poate urma substantivului, or, cu alte cuvinte, un context *pre-informațional* și un altul *post-informațional*⁹.

Dintre operatorii sau instrumentele ce pot trimite formal la acest context *pre-*sau *post-informațional*, ne vom opri doar la articolul definit și la cel indefinit.

1.1.1 Câteva considerații asupra articolului definit

Se știe că în toate limbile care au articol definit sau hotărât acesta a apărut dintr-un pronume. Față de limba greacă și față de limbile germanice, o inovație pentru limbile romanice o reprezintă crearea unui articol hotărât sau definit din pronumele demonstrativ *ille*¹⁰.

Așadar, nu există nici o îndoială că apariția articolului reprezintă o inovație: «Comparativ cu latina, formarea articolului reprezintă o trăsătură comună de inovație pentru toate limbile romanice»¹¹, întrucât presupunea trecerea de la pronumele demonstrativ latin *ille* sau *ipse* —văzute ca unități autonome, adică cuvinte, și care puteau îndeplini o funcție sintactică, la articol, văzut ca morfem nominal sau flectiv cazual¹².

Însă, în limba latină, la fel ca în celelalte limbi indoeuropene, excepție face doar limba greacă veche, nu exista o clasă de cuvinte specializată pentru funcțiile articolului: «Latina în fond nu avea articol și Quintilian chiar spunea: *Noster sermo articulos non desiderat*»¹³. Cu alte cuvinte, declinarea latină nu cunoștea articolul.

Cu toate acestea au existat lingviști care au susținut că latina clasică ar fi avut un articol definit sau cel puțin încercări de întrebuintare a demonstrativului *ille* cu valoarea unui articol. Este cazul lui F. Müller¹⁴ care notează că la

⁸E. COSERIU (1962: 313-317) înțelege prin context al vorbirii «toată realitatea care înconjoară un semn, un act verbal sau un discurs, ca prezentă fizică, ca bagaj de cunoștințe al interlocutorilor și ca activitate.» (Constituye contexto del hablar toda la realidad que rodea un signo, un acto verbal o un discurso, como presencia física, como saber de los interlocutores y como actividad.)

⁹Cf. Harald WEINRICH (1997: 201-270).

¹⁰Cf. W. MEYER-LÜBKE (1895: 135), care apreciază: «Lipsește limbii latine o specie de cuvinte care ar corespunde articolului grec și german.» (Il manque au latin une espèce de mots qui correspondrait à l'article grec et allemand.)

¹¹Cf. Lorenzo RENZI (1997: 186): «La formazione dell'articolo è un tratto comune d'innovazione di tutte le lingue romanze rispetto al latino».

¹²Vezi Maria ALDEA: «Conceptul de "articol" în limba română: cercetare bibliografică». *Lingua. A. Lingvistică*, anul I (2002), pp. 41-53.

¹³Cf. É. BOURCIEZ (1956: 99-100): «Le latin en effet n'avait pas d'article, et Quintilien disait encore: *Noster sermo articulos non desiderat*».

¹⁴F. MÜLLER, *Indogermanische Forschungen*, XLII (1924), p. 1-59, apud I. IORDAN și Ma. MANOLIU (1965: 142).

unii scriitori latini (amintim pe Plaut, Cicero, Cato, Vitruvius, Petronius ș.a.) pot fi identificate construcții în care pronumele demonstrativ așezat pe lângă un substantiv își pierde din valoarea demonstrativă, dobândind o valoare mai apropiată de cea a articolului.

De exemplu, pronumele demonstrativ indoeuropean —*so-, *sa-, *tod: gr. *ho, hē, to*, got. *sa, so, pat-a*— și-a păstrat vechiul său sens, anume «acesta, acela». Însă, treptat-treptat, el și-a pierdut valoarea de pronume demonstrativ și apare, chiar la Homer, cu valoare de articol și de relativ, de ex., *houneca ton Chrusēn etēmasen arētēra* «căci a cutezat să înfrunte pe Hrise preotul». Utilizarea demonstrativului grec *ho, hē, to* cu cele trei valori (demonstrativ, relativ și articol) poate fi notată atât în dialectul ionic, cât și la Herodot. În limba comună și în dialectul atic, *ho, hē, to* apar, de obicei, ca articole și doar în foarte puține cazuri cu valoare de pronume demonstrativ, ca, de ex., *hē tōn Athēnaiōn polis* «orașul atenienilor», adică orașul acesta și nu altele. În limba greacă modernă, pe lângă întrebunțarea ca articol, *ho, he, to* continuă să aibă valoare și de demonstrativ, ca de pildă, *to kai to* ‘aceasta și aceea’¹⁵.

Observație: Trebuie să subliniem aici faptul că nici greaca veche și nici greaca modernă nu au dezvoltat, într-un mod asemănător limbilor germanice și romanice, pe lângă articolul hotărât, și un articol nehotărât.

De asemenea, este bine cunoscut faptul că în limba latină un substantiv poate să aibă mai multe valori. De exemplu, substantivul *homo* poate avea, în traducere, următoarele valori: *omul acesta* (valoare concretă), *un om* (valoare nehotărâtă) sau *om* (valoare cu sens general sau generică, indicând specia). Datorită acestui fapt, adică datorită valorilor pe care un substantiv le poate dobândi, se creează situații de ambiguitate. Fără îndoială, putem afirma că în trecerea de la latină spre limbile romanice, mai exact în traducerea textelor din latină în limbile romanice, singurul care poate indica dacă sensul substantivului corespunde unui substantiv definit (articulat), indefinit (articulat nehotărât) sau nearticulat, singurul care servește la diferențierea valorilor, la cristalizarea sensului, este contextul.

Cu toate că *ille* și *ipse* erau două unități ce și-au pierdut caracterul deictic din cauza uzului frecvent, în aproape toată România, astăzi, se întrebunțează un articol derivat din *ille*. Doar în limba sardă, în dialectele sicilian și gascon, precum și o fâșie de coastă a limbii catalane (insula Mallorca) se menține articolul care provine din *ipse* (pentru sardă: cu formă veche *issu, -a, -os, -as > su, sa*, pl. *sos, sas*¹⁶; pentru catalană: *es, sa, sos, ses*¹⁷). Este posibil ca zona geografică de răspândire a lui *ipse* să fi fost mult mai mare, însă, astăzi, utilizarea acestuia se limitează doar la zonele citate mai sus. În loc de *hic, iste, ille* limbile romanice au stabilit o gradație cu *iste* ca termen prim, *ipse* ca secund (pronume de identitate latin, pe care limbile romanice l-au păstrat ca simplu

¹⁵Cf. Iuliu VALAORI (1924: 287-288).

¹⁶Cf. Carlo TAGLIAVINI (1977: 314).

¹⁷Cf. Carlo TAGLIAVINI (1977: 352).

demonstrativ) și *ille* pe poziția trei. *Ille* este singurul care funcționează atât ca pronume, cât și ca articol. *Hic* s-a pierdut. *Ipse* și-a păstrat semnificatul clasic doar în limba spaniolă veche (sec. XI-XIII)¹⁸.

În limba latină, *ille* era folosit în opoziție cu *hic*, dar avea și alte întrebuințări, fiind încă demonstrativ. Astfel, se folosea împreună cu un substantiv ce avea ca referință o persoană sau un obiect; însă, aceasta, deși nu aparținea situației și contextului vorbirii, se presupunea a fi cunoscută de el; de asemenea, prin prezența lui *ille* se putea face trimitere la persoane absente, dar menționate lingvistic (uzul anaforic), sau la persoane absente și nementionate (valoare cataforică).

Prin urmare, în latina târzie *ille* apare cu două întrebuințări: una ca pronume și cealaltă ca articol. Așadar, *ille* nu dobândește valori noi, nu îndeplinește alte funcțiuni diferite față de cele pe care le îndeplinea în latină, ci doar își reduce funcția: «în realitate, *ille* nu a primit valori “noi”, nu a trecut la dobândirea “altor funcții”, diferite de cele pe care le dobândise în latină, ci doar a suferit o mai mare sau mai mică reducere funcțională, deși, în ambele situații, în același sens»¹⁹. Prin urmare, *ille* (în poziție «adjectivală») pierde valorile de localizator și individualizator, funcționând pur și simplu ca un actualizator (și deci singularizator), în timp ce, ca nucleu sau în poziție «pronominală», acesta comunică caracterul individualizator unei persoane sau unui obiect cunoscut (deja menționate), dar, în această situație, el pierde funcția de localizare proprie demonstrativelor.

După Coseriu²⁰, acest fapt se întâmplă pentru că *ille* apare în mesaje unde prezența sa este «superfluă și inoperantă», deoarece se știe că referenții sunt identificați numai în situații sau în contexte: «Și, fără îndoială, o anume reducere funcțională poate avea loc, la început, numai în cadre care (pentru prezența reală sau contextuală a obiectelor) au superfluă și inoperantă o parte din funcționarea deicticelor. Când S. Augustin spune “ubi veniemos ad *illam* aeternitatem”, el se referă la “*acea* eternitate”, dar la o eternitate care este prezentă în discurs și care nu necesită să fie “localizată”, pentru care deicticul poate fi înțeles ca simplu actualizator (‘eternitatea’)».

În limba română, articolul definit, derivat din demonstrativul latin *ille*, are următoarele forme:

¹⁸Cf. R. MENÉNDEZ PIDAL (1973: 259).

¹⁹Cf. E. COSERIU (1962: 304): «en realidad, *ille* no ha adquirido valores “nuevos”, no ha pasado a desempeñar “otras funciones”, diversas de las que ya desempeñaba en latín, sino que sólo ha sufrido una mayor o menor reducción funcional, aunque, en ambos casos, en el mismo sentido.»

²⁰E. COSERIU (1962: 304): «Y, sin duda, tal reducción funcional sólo puede haber ocurrido, inicialmente, en entornos que (por la presencia real o contextual de los objetos) hacían superflua e inoperante una parte de la funcionalidad de los deicticos. Cuando S. Agustín dice “ubi veniemos ad E. *illam* aeternitatem” se refiere, quizá, a “*aquella* eternidad”, pero la eternidad se halla presente en el discurso y no necesita ser “localizada”, por lo qual el deictico puede entenderse como simple actualizador (‘la eternidad’)».

	MASCULIN		FEMININ	
	singular	plural	singular	plural
N.Ac.	lat. ILLUM > rom. <i>lu</i> > <i>l</i>	lat. ILLI > <i>l'i</i> > <i>i</i>	lat. ILLA > rom. <i>euă</i> > <i>eau</i> > <i>a</i>	lat. ILLAE > rom. <i>le</i>
D.G.	lat. ILLUI > rom. <i>lui</i>	lat. ILLORUM > rom. <i>lor</i>	lat. ILLAEI > rom. <i>ei</i>	lat. ILLORUM > rom. <i>lor</i>

Notăm că, pe lângă aceste forme, care toate se manifestă prin aglutinare sau prin alipire la un substantiv, deci *forme enclitice*, mai există o *formă proclitică*, pentru singular, G.D., anume *lui*, care, în general, însoțește numele proprii sau substantivele care indică grade de rudenie.

Literatura românească din ultimele decenii, dedicată articolului definit, reține pentru acesta următoarele valori: morfem cazual, morfem al categoriei gramaticale a determinării, formativ gramatical în structura unor cuvinte²¹.

În final, notăm că —dincolo de evoluția semnificantului *illa, ille*— este interesant de urmărit și de arătat schimbările operate în acest demonstrativ latin, și anume: aceea de a fi de segment convertit în morfem nominal, fapt ce îl situează și instituie, din punctul nostru de vedere, drept cea mai importantă marcă a substantivului, respectiv cea de element deictic, ce trimite la o pre-informație sau la o post-informație (perspectivă pe care o adoptăm în lucrarea de față).

1.1.2 Câteva considerații asupra articolului indefinit

Dacă în privința articolului hotărât am putea afirma că își poate găsi corespondența în formele grecești ale articolului: *ὁ, ἡ, τὸ*, nu același lucru se poate spune despre articolul indefinit sau nehotărât. Nici greaca veche și nici cea modernă nu au dezvoltat ca limbile germanice și romanice un articol nehotărât (de ex., germ. *ein*, engl. *one*, fr. *un etc.*). În greacă, cu această valoare indefinită se întrebuințează *heis* și *tis*, de ex. gr. mod. *henas anthrōpos = anthrōpos tis*²². Mai mult, nu se poate vorbi de existența unui articol nehotărât nici în limba latină. În latină, pentru introducerea în comunicare a unui obiect care nu era cunoscut era utilizat lat. *quidam*²³, cu sensul de «*un oarecare, cineva*». În

²¹ Analiza acestor valori va constitui obiectul unei alte lucrări.

²² Vezi Iuliu VALAORI (1924: 288).

²³ Cf. L. RENZI (1997: 145): «Referitor la *unus*, acesta a înlocuit destul de repede pe *quidam* (pe care gramatica tradițională nu-l consideră articol indefinit, dar pe care în realitate nimic nu ne împiedică să-l considerăm ca atare). Folosirea lui *unus* e puțin mai largă decât aceea a lui *quidam* și neutralizează acea diferență între membrul nou “generic” și “specific” dintr-o clasă pe care lat. cl. o semnala opunându-se \emptyset (zero) lui *quidam*: “homo quidam” (nu unul oarecare, ci un om anume chiar și neidentificat).». (Quanto a *unus*, ha preso già presto il posto di *quidam* (che la tradizione grammaticale non considera un articolo indeterminato, ma che in realtà niente impedisce di considerare tale). Naturalmente l’uso di *unus* è più largo di quello di *quidam*, e neutralizza quella differenza tra membro nuovo “generico” e “specifico” di una classe che il lat. cl. segnalava opponendo \emptyset (zero) a *quidam*: “homo quidam” (non uno qualsiasi, ma un uomo specifico anche se non identificato)).

latina vulgară, *quidam* l-a concurat pe *certus* (d.e., *insolentia certorum hominum*, Cicero pro Marcus 16)²⁴. Mai târziu, în cele mai multe din textele antice, pe lângă *quidam* se folosea cu același sens și numeralul cardinal *unus*²⁵, care la origine are sensul de «*unul singur*»: de ex., Plaut: *unam vidi mulierem audacissimam, Est huic unus servus violentissimus* («are un sclav foarte brutal»; Truc. 243), Cicero: *Sicut unus pater familias his de rebus loquor* (De Orat. I, 29), Terențiu: *inter mulieres unam aspicio adulescentulam*, Vulgata: *accessit ad eum una ancilla* («s-a apropiat de el o sclavă»).

Nu poate fi cunoscut cu exactitate momentul în care s-a produs schimbarea semantică a lui *unus*, adică trecerea de la sensul de «*unul singur*» > «*unul oarecare*», la funcția de articol. Cu toate acestea, majoritatea lingviștilor sunt de acord că articolul nehotărât apare în limbile romanice mult mai târziu decât cel definit²⁶.

Însă, există și cercetători care afirmă că articolul indefinit apare cu mult înaintea celui definit. Este cazul lui H. Mihăescu²⁷, care apreciază că evoluția articolului nehotărât poate fi urmărită încă din secolul al III-lea î.e.n., și al lui W. v. Wartburg²⁸, care consideră că folosirea lui *unus* cu valoare de articol nehotărât a devenit aproape generală începând cu secolul al IV-lea. Acesta își argumentează ideea pe faptul că *quidam* a dispărut chiar în aceeași epocă²⁹.

În plus, în inscripțiile din provinciile dunărene (anul 551), este atestată întrebuințarea lui *unus*, *-a*, *-um* ca articol nehotărât³⁰.

În concluzie, putem afirma că se poate vorbi despre existența unui «*așazis*»³¹ articol nehotărât abia după momentul romanic al gramaticalizării pronumelor *ille* sau *ipse* ca articole hotărâte³².

²⁴Cf. E. BOURCIEZ (1956: 96).

²⁵Cf. W. v. WARTBURG (1971: 42): «Însă, aproximativ, în cele mai vechi texte există pe lângă *quidam* și cu același sens numeralul *unus*, care are o valoare afectivă.» (Mais presque dès les plus anciens textes il y a à côté de *quidam* et dans le même sens le nom de nombre *unus*, qui a une valeur affective.); cf. Édouard BOURCIEZ (1956: 100): «Pe de altă parte, numeralul *unus* este utilizat timpuriu în latină fără ideea de număr și cu valoare indefinită de *quidam*.» (D'autre part, le numéral *unus* s'est employé de bonne heure en latin sans idée de nombre, et avec la valeur indéfinie de *quidam*.); cf. I. FISCHER (1985: 104).

²⁶Vezi I. IORDAN, Maria MANOLIU (1965: 146): «Articolul nedefinit s-a ivit încă din latină, dar mai târziu decât articolul definit»; Vezi L. RENZI (1997: 144): «[articolul] nehotărât apare puțin mai târziu, în perioada medievală.» ([articulo] indeterminato molto più tardi, nel periodo medievale.).

²⁷Vezi H. MIHĂESCU (1960: 164).

²⁸Vezi W. v. WARTBURG (1967: 42).

²⁹Vezi W. v. WARTBURG (1967: 42): «Cu secolul al IV-lea, utilizarea lui *unus* ca articol indefinit devine aproape generală. Scriitorii care se apropie de limba vorbită îl utilizează din ce în ce mai mult. Această constatare este în acord cu faptul că *quidam* dispăre în aceeași epocă.» (A partir de 4e s. l'emploi de *unus* comme art. indéf. devient presque général. Les écrivains qui se rapprochent de la langue parlée, l'emploient de plus en plus. Cette constatation est d'accord avec le fait que *quidam* disparaît vers la même époque.).

³⁰Vezi Florica DIMITRESCU (1978: 239).

³¹Din punctul nostru de vedere, valoarea de articol indefinit acordată unității *un* este eronată. Argumentarea acestei păreri va constitui obiectul unei alte lucrări.

³²Vezi I. FISCHER (1985: 104): «Numeralul *unus*, *una* au funcționat în romanica comună cu valoare de articol indefinit: 'un om, o femeie', sp. un hombre, una mujer; it. un uomo, una donna; sard. un ómine, una vémina; fr. un homme, une femme; port. um homem, uma

Prezentăm, în continuare, tabloul sinoptic al articolului indefinit românesc:

	MASCULIN		FEMININ	
	singular	plural	singular	plural
N.Ac.	lat. UNUM > rom. <i>un</i>	lat. NE SCIO > rom. <i>niște</i>	lat. UNAM > rom. <i>o</i>	lat. NE SCIO > rom. <i>niște</i>
D.G.	lat. UNIUS > rom. <i>unui</i>	lat. UNORUM > rom. <i>unor</i>	lat. UNAE > rom. <i>unei</i>	lat. UNORUM > rom. <i>unor</i>

Precizăm, de asemenea, că, în studiile consacrate articolului indefinit, acesta apare cu trei valori morfologice: numeral cardinal, adjectiv nehotărât și articol nehotărât.

1.1.3 Concluzii la 1.1.1. și 1.1.2.

Atât articolul definit, cât și cel indefinit pot fi analizate dintr-o dublă perspectivă: (a) morfosintactică și (b) semantico-pragmatică. Prezentul studiu își propune să abordeze interpretarea de sub (b). Din această perspectivă, putem afirma că *articolul hotărât* este cel care trimite receptorul la o pre-informație, la ceva deja cunoscut, la ceva ce receptorul păstrează în memoria textuală. Cu articolul hotărât, ce funcționează cu valoare anaforică, cel care receptează enunțul reface parcursul invers în derularea textului, găsind astfel toți determinanții pe care memoria textuală îi păstrează, determinanți care vor concretiza numele.

În schimb, *articolul nehotărât*, ce are o valoare cataforică, pe de o parte, atenționează receptorul că trebuie să aștepte o informație ulterioară și, în același timp, creează o așteptare euristică orientată către contextul care urmează substantivului, în sensul că tot ceea ce e furnizat ulterior ajută la înțelegerea definitivă a semnificației substantivului în conformitate cu sensul textului.

1.2 Argument

Am ales să urmărim valorile referențiale ale celor două articole, întrucât atât articolul definit cu valoare anaforică, cât și cel indefinit cu valoare cataforică contribuie, pe de o parte, la determinarea substantivului, iar, pe de altă parte, la determinarea globală a textului.

Înțelegem *determinarea nominală* așa cum apare în accepția lui E. Coseriu (1962: 291-293), anume «ca suma operațiilor [*actualizare, discriminare, delimitare, identificare* (subl. n.)] care se execută pentru a spune ceva despre ceva prin intermediul semnelor limbii». Articolul hotărât este primul operator ce ajută subiectul vorbitor la înțelegerea (conceptuală) a substantivului în trecerea acestuia de la limbă, *nom en puissance* (substantivul înainte de întrebuintare, adică imaginea nominală permanentă) la vorbire/discurs, *nom en effet* (adică imagine momentană).

mulher.>

În acest sens, articolul hotărât este un actualizator nominal. Însă, aici se impune precizarea că cel care actualizează nu e în nici un caz articolul hotărât, ci doar intenția de a semnifica a vorbitorului; actualizatorul este doar cel care manifestă formal, material actualizarea.

În schimb, articolul nehotărât este un instrument ce apare cu a doua operație, adică cu discriminarea, operație subdivizată în cantificare, selectare și situare. La acest palier, articolul nehotărât poate fi în același timp și cantificator (ca singularizare: unu) și particularizator (unii/alții).

În continuare, vom încerca să ilustrăm cele două valori referențiale generate de articolul definit și de cel indefinit, apelând la un text din secolul al XVI-lea, anume **Scrisoarea lui Neacșu (1521)**.

2. Este bine știut că acest text reprezintă actul de naștere a limbii române scrise. Datată 1521, scrisoarea este adresată lui Hans Benkner, primarul Brașovului. Scrisă într-o limbă română clară și cursivă, din conținutul scrisorii aflăm că boierul Neacșu din Câmpulung îl avertizează pe primarul Brașovului de eventualitatea unui atac al turcilor asupra Transilvaniei.

*Mudromu i plemenitomu i cistitomu i b<o>gom darovannomu župan
Hanăș Begner ot Brașov mnog<o> zdravie ot Neacșul ot Dlugopole.*

I pak dau știre domnietale za lucrul turcilor, cum am auzit eu că împăratul au eșit den Sofiia, și aimintrea nu e, și se-au dus în sus pre Dunăre. I pak să știi domniata că au venit un om de la Nicopoe de mie me-au spus că au văzut cu ochii loi că au trecut ceale corabii ce știi și domniata pre Dunăre în sus. I pak să știi că bagă den tote orașele câte 50 de omin să fie în ajutor în corabii. I pak să știi cumu se-au prins nește meșter den Ț<a>rigrad cum vor treace acele corabii la locul cela strimtul ce știi și domniata. I pak spui domnietale de lucrul lu Mahamet beg cum am auzit de boiari ce sânt megiiăș și de genere-miu Negre cumu i-au dat împăratul slobozie lu Mahamet beg pre io-i va fi voia pren Țeara rumânească iară el să treacă. I pak să știi domniata că are frică mare și Bășărab de acel lotru de Mahamet beg, mai vârtos de domniele vostre. I pak spui domnietale ca mai marele miu de ce am înțeles și eu. Eu spui domnietale, iară domniata ești înțelept și aceste cuvinte să ții domniata la tine, să nu știe umin mulți, și domniele voastre să vă păziți cum știți mai bine.

I b<og>i te veselit, amin.

(**Scrisoarea lui Neacșu (1521)**, text reprodus după J. Byck, *Texte românești vechi*, București, 1930, p. 5.)

Exceptând preambulul în slavonește, care în traducere sună astfel: «înțeleptului și de neam [mare] și cinstului și de Dumnezeu dăruitului jupân Hans Benkner din Brașov, multă sănătate de la Neacșu din Câmpulung», textul [ne] surprinde prin apariția, la chiar începutul scrisorii, a articolului hotărât -l, aglutinat substantivului *lucru*, înaintea unor elemente necunoscute.

Care poate fi explicația acestei utilizări, dacă ținem cont de faptul că articolul definit trimite la o informație cunoscută?

În primul rând, articolul hotărât își pierde aici valoarea anaforică și se comportă ca un cataforic, adică declanșează o stare de așteptare ce va fi saturată atât de determinantul substantival *turcilor* ce însoțește substantivul, cât și de întreaga construcție explicativă ce urmează: «că împăratul au eșit den Sofia și [...] se-au dus în sus pre Dunăre».

În al doilea rând, putem explica această situație de utilizare prin faptul că acest text aparține sau ilustrează specia epistolară (situație ce poate fi ilustrată de altfel și de fabulă), spre deosebire de specia basmului, unde textul narativ debutează în general întotdeauna cu un articol nehotărât: «A fost odată un împărat care avea un fiu. Și împăratul nostru...»

În al treilea rând, dacă am apela la o interpretare sintactică, explicația ar putea fi următoarea: atunci când substantivul regent este precedat de prepoziția «despre» și însoțit de un determinant (substantival, în cazul nostru), întotdeauna substantivul determinat este articulat definit.

Substantivul *împărat*, cu toate că nu se precizează în text care anume, apare articulat hotărât, pentru că atât cel care emite (Neacșu), cât și cel care primește (Hans Benkner) cunosc și recunosc persoana împăratului în contextul istoric particular dat, nemaifiind necesară o altă identificare [textuală]. În ce ne privește pe noi cei de azi, pentru a ști exact, corect despre ce *împărat* e vorba, suntem obligați să ne raportăm la contextul cultural (-istoric) și astfel identificăm în persoana împăratului pe Soliman Magnificul, care în luna februarie a anului 1521 a declanșat o campanie împotriva Belgradului pe Dunăre.

Din punct de vedere sintactic, notăm că în topică Subiect + Predicat, substantivul, neînsoțit de determinanți, ce ocupă poziția de Subiect apare întotdeauna articulat.

Articolul cataforic *un* de pe lângă substantivul *om* ne informează, pe de o parte, că, în semnificația textuală, acest substantiv este cunoscut doar parțial și, pe de altă parte, că *un* are rolul de a atenționa receptorul (și intra -, și trans-textual) că urmează o informație nouă, obligându-l și obligându-ne în acest fel să ne concentrăm atenția asupra determinantilor ce vor urma substantivului pentru a-l înțelege. În textul nostru este vorba de focalizarea atenției atât asupra substantivului identificator (propriu) «de la Nicopole» (care restrânge sfera), cât și asupra întregii construcții frazale ce urmează: «de mie me-au spus că au văzut cu ochii loi că au trecut ceale corabii ce știi și domniata pre Dunăre în sus». Putem înțelege până aici că orășeanul Neacșu din Câmpulung are legături comerciale private cu acest om de la Nicopole, «mie me-au spus» și nu altcuiva, altfel nu vedem finalitatea deplasării acestuia de la Nicopole la Câmpulung.

Utilizarea substantivului *ochi* articulat hotărât în sintagma «au văzut cu ochii loi» are următoarea explicație: prepoziția *cu* cere articularea substantivului atunci când acesta denumește obiecte unice ca referință (de ex., *cu mama*, *cu sora*, *cu luna*, *cu stelele*, *cu mâna* etc.). În plus, folosirea articolului este datorată și prezenței unui atribut determinativ. Din punct de vedere semantic, această sintagmă întregeste fraza, accentuând asupra credibilității informației transmise.

Articolul hotărât *-le* aglutinat substantivului *orașe* cumulează, din punctul nostru de vedere, atât valoare anaforică, cât și valoare cataforică. Explicăm valoarea anaforică prin date ce țin de logica evenimentelor, de contextul empiric (dacă ofensiva turcilor pentru cucerirea Belgradului se face pe linia Dunării, cu ajutorul corăbiilor, atunci putem presupune că pe această linie sau de-a lungul Dunării existau orașe, puncte în care cei ce călătoreau pe ape puteau ancora pentru a-și face provizii).

Valoarea cataforică poate fi explicată prin aceea că articolul hotărât trimite la o informație ulterioară ce va completa și va ajuta la înțelegerea substantivului: «bagă ... câte 50 de omin să fie în ajutor în corabii» (adică selectarea de personal de serviciu în corăbii).

Din punct de vedere sintactic, articularea substantivului precedat sau nu de prepoziție cu articol definit se datorează determinantului adjectival *tot*, despre care se știe că impune întotdeauna prezența unui substantiv articulat.

Articolul cataforic *nește* ce însoțește substantivul *meșter*, trimite la o așteptare textuală ce urmează să fie rezolvată de prezența determinantilor, anume substantivul identificator «din Țarigrad» (nu de altundeva) și ceea ce urmează: «se-au prins ... cum vor trece acele corabii la locul cela strimtul...» De fapt, prin această frază Neacșu vrea doar să sublinieze descoperirea inteligentă a acelor meșteri care au înțeles cum trebuie să fie strecurate corăbiile «prin acel loc strâmt» pentru a ajunge la Belgrad.

Folosirea articolului hotărât în sintagma «*la locul cela strimtul*», atât cu substantivul, cât și cu adjectivul, nu trimite la o informație cunoscută sau reținută în memoria textuală, ci la ceva cunoscut doar de către cei doi vorbitori prin contextul istoric și pe care noi îl identificăm prin apelul la contextul cultural și empiric (astfel «locul cela strimtul» reprezintă ceea ce noi cunoaștem azi sub denumirea Porțile de Fier ale Dunării).

Explicăm utilizarea articolului definit așa: dacă substantivul regent (+prepoziție) este însoțit de un determinant adjectival, atunci substantivul regent se articulează hotărât. În ce privește articularea adjectivului, aici articolul hotărât are doar o denotație individuală în contextul istoric particular dat (e locul cela strimtul și nu altul).

Articolul hotărât *-l* aglutinat substantivului *lucru* are aici o valoare cataforică, creând o așteptare ce va fi rezolvată, pe de o parte, prin substantivul propriu «lu Mahamet beg» care delimitează sfera (aflăm de data aceasta informații despre faptele guvernatorului Mohamet) și prin construcția explicativă ce restrânge sfera, identificând natura faptelor: «au dat împăratul slobozie lu Mahamet beg pre io-i va fi voia pren Țeara rumânească, iară el să treacă».

Articolul hotărât *-l*, ce însoțește substantivul *împărat*, are aici valoarea sa proprie, cea anaforică, trimițând în derularea textului înapoi, reactualizând determinanții pe care memoria textuală îi păstrează.

Articolul hotărât *-le*, aglutinat locuțiunii adjectivale [din punct de vedere sintactic], pe de o parte, substantivează locuțiunea, o transformă în substantiv având sensul de «stăpân» și, pe de altă parte, trimite la o preinformație pe care am reținut-o din chiar preambulul scrisorii, anume statutul social, superioritatea ierarhică a lui Hans Benkner.

3. În concluzie, afirmăm că opoziția articol definit / articol indefinit nu își găsește întotdeauna corespondența în articol cu valoare anaforică / articol cu valoare cataforică, una sau alta din cele două utilizări fiind generată, în primul rând, de intenția emițătorului, în al doilea rând, de locul pe care îl ocupă substantivul în enunț și, în al treilea rând, de natura elementelor ce însoțesc substantivul.

Bibliografie

- [1] BENVENISTE, É. (1966): *Problèmes de linguistique générale*. Tome I. Paris: Gallimard.
- [2] — (1974): *Problèmes de linguistique générale*. Tome II. Paris: Gallimard.
- [3] BOURCIEZ, É. (1956): *Éléments de Linguistique Romane*. Paris: Librairie Klincksieck.
- [4] COSERIU, Eugenio (1962): «Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar». În: *Teoría del lenguaje y lingüística general*. Madrid: Gredos, pp. 282-323.
- [5] CULIOLI, Antoine (1990): *Pour une linguistique de l'énonciation. Opérations et représentations*. Tome II. Paris: Ophrys.
- [6] DIMITRESCU, Florica [coord.] (1978): *Istoria limbii române*.
- [7] FISCHER, I. (1985): *Latina dunăreană*. București: Editura Științifică.
- [8] IORDAN, I.; MANOLIU, Maria (1965): *Introducere în lingvistică romanică*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- [9] KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine (2002): *L'Énonciation. De la subjectivité dans le langage*. 4e édition. Paris: Armand Colin.
- [10] KLEIBER, G. (1994): *Anaphores et pronoms*. Louvain: Duculot.
- [11] MAINGUENEAU, D. (1981): *Approche de l'énonciation en linguistique française*. Paris: Hachette.
- [12] — (1996): *Les termes clés de l'analyse du discours*. [Paris]: Seuil.
- [13] MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1973): *Manual de gramática histórica española*. Madrid: Gredos.
- [14] MEYER-LÜBKE, W. (1895): *Grammaire des Langues Romanes*. Tom deuxième: *Morphologie*. Paris: H. Welter Éditeur.
- [15] MIHĂESCU, H. (1960): *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*. București.
- [16] RENZI, Lorenzo [con la collaborazione di Giampaolo SALVI] (1997): *Nuova introduzione alla filologia romanza*. Bologna: Il Mulino.
- [17] RIEGEL, Martin; PELLAT, Jean-Christophe; RIOUL, Rene (1994): *Grammaire méthodique du français*. Paris: PUF.
- [18] TAGLIAVINI, Carlo (1977): *Originile limbilor neolatine*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

- [19] TARABA, J. (1991): «La fonction distinctive des mots-outils dans les locutions idiomatiques françaises». *Philologica-Studia romanistica: Zborník filozofickej fakulty Uk* 40: 125-149. [Bratislava: SPN]
- [20] TARABA, J.; LEVICKÁ, J. (2005): «Approche contextuelle du vocabulaire économique français-slovaque». *Philologica-Studia romanistica: Zborník filozofickej fakulty Uk* 49: 81-91.
- [21] VALAORI, Iuliu (1924): *Elemente de lingvistică indo-europeană*. București: Cartea Românească.
- [22] WARTBURG, W. VON (1971): *Évolution et structure de la langue française*. 10e édition. Berne: Editions A. Francke.
- [23] WEINRICH, Harald (1997): *Grammaire textuelle du français*. Paris: Alliance Française; Didier-Hatier.